Müteşabih Âyetleri Anlamada Önemli Esaslar

Kur'ân'a dair ilimlerin en önemlilerinden biri Kur'ân-ı Kerim'deki müteşabih âyetler meselesidir. Cenâb-ı Allah şu âyet-i kerimede Kur'ân'daki âyetleri, bir itibara göre "Muhkem ve Müteşabih" olarak iki kısma ayırır.

> *"Sana bu kitabı indiren O`dur. Kitab'ın bir kısım âyetleri muhkem olup bunlar onun esasını teşkil ederler. Diğer kısımlar ise müteşabihtirler. Kalplerinde eğrilik olan kimseler onun sadece müteşabihleri ile meşgul olurlar. Bundan maksatları, sırf fitne çıkarmak ve kendi anlayışlarına göre yorumlamaktır. Halbuki onların gerçek mânâlarını yalnız Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise, onların mânâlarını anlamaya çalışmakla beraber, asıl maksat ve mânâlarını Allah'a havale edip; 'Allah`ın maksadı ne ise biz ona inandık. Gerek muhkemi, gerek müteşabihi hepsi Rabbimiz tarafından gönderilmiştir...' derler."*

Önce bu âyet-i kerimede varid olan muhkem ve müteşabih kelimelerinin mânâları üzerinde duralım. Sibh: Dilde misil, yani benzer demektir. Bu kökten gelen teşabüh ve iştibah mastarları, biri diğerine benzediğinden ötürü, "birbirine karışma ve tereddüde yol açma" mânâsına gelir. Müteşabih teşabühten ismi fail olup, bu vasfa haiz olan kelimeye denir. Bu yönüyle müteşabihat; mutemasilat ve müşkülat anlamına gelir. Bunun mukabili muhkem; sağlam, kesin, vazıh ve net demektir.

Risale-i Nur Külliyatı'nda Müteşâbihlere Bakış

Bediüzzaman'ın Kur'ân ilimleri arasında en fazla önem verdiği hususlardan birinin müteşâbihât olduğu söylenebilir. Onun izah etmeğe çalıştığı müteşâbihler, izafi müteşâbihler dediğimiz kısımdandır. O izafi vasfını kullanmasa da, yaptığı açıklamalardan bu durum ortaya çıkmaktadır. Zira Kur'ân'ın bütün nesillere ve çok farklı seviyelere hitap edip müfessirlerin ilmi kapasitelerine göre âyetlerin külli mânâlarının cüz'iyâtlarını anlayabileceklerini, bütün o mânâların umumen murad ve maksud olup, âyetin hakiki veya mecazi mânâları olduğunu bildirir.1

Bediüzzaman'ın müteşâbihleri açıklamaya önem vermesi muhtemelen şunlardan ileri gelmiştir: a) Müteşâbihler, -düşmanlar bir tarafa- dostların çoğu tarafından bile layıkıyla anlaşılamamaktadır. b) Kur'ân-ı Kerim'in icazını ispata vesile olan bir çok âyet, müteşâbihler arasında yer almaktadır. c) Müteşâbih âyetler Kur'ân'ın hitap dairesini genişleterek ona, kıyamete kadar gelecek bütün nesillere ve çok çeşitli seviyelerde hitap etme imkanı vermektedir.

Bu önemli meselelerin Üstad'ın bilgi alanını oluşturacağını beklemek çok normaldir. Zira o Kur'ân hakkındaki şüpheleri dağıtmaya, onun her neslin mürşidi olmasına, insanların fikirleri üzerinde mutlak hakimiyet kurmasına ihtimam göstermektedir. Onun müteşâbihleri ele alması, çeşitli şekillerde tezahür etmektedir.

1) Müteşâbihin tarifine yaptığı katkı: O şöyle der: "Müteşâbihât denilen Kur'ân-ı Kerim'in üslupları, hakikatlere geçmek

için ve en derin incelikleri görmek için âvâm-ı nasın gözüne bir dürbün veya numaralı birer gözlüktür.” “Müteşâbihât dahi ince ve müşkil istiarelerin bir kısmıdır. Zira müteşâbihât, ince hakikatlere sûretlerdir.”2 Bu katkı son derece önemlidir. Zira meşhur tariflerde müteşâbihlerin bu işlevlerini görmek kolay değildir. Oysa müteşâbihin dürbün veya numaralı gözlüğe benzetilmesi çok geniş bir muhatap kitlesine gerçeği kolaylıkla anlatmaktadır. Geniş kitle böylece anlar ki, müteşâbihler ilk nazarda zor anlaşılır veya kesin mânâları tercih etmek zorlaşır. Onlar tıpkı numaralı gözlüğe benzer. Gözü sağlam olanlar onda tuhaflık bulurlar, fakat böyle özel bir durumu olanlar gerçeği ancak böyle bir alet vasıtasıyla görüp, ancak onunla hakikatten istifade edebilirler. Gözlüğe muhtaç olanlar da hayatta karşılaştığımız üzere oldukça fazladır. Bu yönden de gözlük misali pek uygun düşmüştür. Müteşâbihlerin istiarelerin bir kısmını teşkil etmesi belâgat ilminin bir unsuruna yer vererek, tarife katkıda bulunmaktadır. Müphem gibi görünen müteşâbihlerin, aslında pek derin belâgat yönü bulunduğunu, aynı zamanda onların ince hakikatlerin suretleri olduğunu, o şeffaf perde arkasında gerçekleri ortaya koyduğunu ifade etmektedir.

2) Müteşâbihlerin kapsamını genişletmesi: Bediüzzaman’ın anlayışına göre müteşâbihler, Kur’ân-ı Kerim’de bir çoklarının zannettiklerinden daha fazla bir yekûn tutmaktadır. Zira, Kur’ân’ın hitap sahası çok geniştir. O kıyamete kadar gelecek bütün insanlığı irşad için indirilmiştir. Ona göre Kur’ân’ın âyetlerinin sarih mânâlarının altında müteaddid mânâ tabakaları vardır. İşari ve remzi mânâlar da bu tabakalardandır. İşari mânâ da bir külli olup onun da her asırda cüz’iyâtı ve ferdleri vardır. Bu cüz’iyât bu mâsadaklar Kur’ân’ın mevkiine zarar vermek şöyle dursun, bilakis onun icaz ve belâgatına hizmet ederler.

Bir başka yerde de şöyle yazar: “Kur’ân-ı Hakîmin cümleleri birer mânâya münhasır değil; belki, nev-i beşerin umum tabakatına hitap olduğu için, her tabakaya karşı birer mânâyı tazammun eden bir küllî hükmündedir. Beyan olunan mânâlar, o küllî kaidenin cüz’iyatları hükmündedirler. Herbir müfessir, herbir ârif, o küllîden bir cüz’ü zikrediyor. Ya keşfine, ya deliline, veyahut meşrebine istinad edip, bir mânâyı tercih ediyor. … Bunlar umumen murad ve maksud olabilir ve onun hakikî ve mecazî mânâlarıdır.”3 Bu demek değildir ki, Kur’ân’ın mânâları müphemdir ve onları isteyen istediği tarafa çekebilir. Bilakis maksad şudur: Kur’ân’ın âyetlerinin içiçe girmiş daireler halinde genişleyen mânâları vardır. Bunlar birbirini kesen değil, merkezleri aynı olan dairelerdir. Tıpkı durgun bir havuza atılan taşın etrafında gitgide genişleyen halkaların oluşması gibi. Asıl merkezi mânâ sarih mânâ olup, diğerleri genişleyen maksatlar durumundadır.

3) Müteşâbihlerin belâgata aykırı olmayıp, onun gereği olduğunu bildirmesi: Bazı kimseler müteşâbih ifadeler kullanmayı belâgata aykırı zannedip bunun, belâgatın en ileri derecesinde olan Kur’ân hakkında bir nakısa teşkil edeceğini iddia ederler. Onlara kalsa gerçeği söylemenin tek yolu, tek üslûbu olmalıdır. Onlara kalsa hakikat tekdüze, yeknesaktır. Halbuki; makamın, muhatapların, maksadın farklılığı gibi durumlar farklı uslûpları, değişik anlatım tarzları gerektirir. Esasen belâgat, halin muktezâsına uygun davranmaktır. Bir çocukla konuşan bir âlim, maksadını ona anlatabilmek için kendisini çocuklaştırmaya çalışması gerekir. Ve bu son derece yerinde bir hareket sayılır. Hatta aksi, tuhaf karşılanır. Kur’ân-ı Kerim bir kısım ince hakikatleri anlatırken, insanların zihinlerini o gerçeklerden ürkütmemek için onların anlayışlarına göre, hitaplarında ilâhî tenezzülde bulunup, özellikle geniş kitlenin fikri seviyelerine göre ifadeler kullanır. Bu sırdandır ki, beliğler ince hakikatleri tasavvur ve dağınık mânâları tasvir ve ifade için istiare ve teşbihlere müracaat ederler. Müteşâbihler ince hakikatlerin suretleridir. İnce ve müşkül istiarelerin bir kısmıdır.

4) Şüphe sebebi sayılan müteşabihleri kur’ân’ın icazını ispat vesilesi haline getirmesi: Bediüzzaman, tenkit sebebi sayılan müteşabihlerin, bilakis Kur’ân’ın i’cazının delillerinden olduğunu pek güzel açıklamaktadır. Müteşabih ifadelerin bulunmasını ilk anda eksiklik sayanlara karşı şöyle der:

A) Kur’ân-ı Kerim umumî bir muallim ve mürşittir. Ders halkasında oturanları, bütün bir insanlıktır. İnsanların ekseri âvâmdır. Mürşidin nazarında azınlık çoğunluğa tabidir. Zira âvâma yöneltilen hitabı havas da pek ala anlayıp yararlanır. Fakat durum tersine olursa avam havassa ait ifadelerden istifade edemez. Halk, alışkın olduğu hayal ve ifadenin dışına çıkarak mücerret gerçekleri ve sırf akli kategorileri temaşa edemez. Ancak kendi hayallerindeki imajları dürbün tarzında kullanarak onların ötesindeki soyut gerçekleri temaşa edebilirler.

B) 1. “Kur’ân’da müşkülat vardır” şeklindeki şüpheye ise şöyle cevap verir: “İşkal, yani, müşkillik dedikleri şey ya üslûbun pek yüksek ve muhtasar olmasıyla mânânın çok derin ve ince olmasından ileri gelir. Kur’ân’ın müşkilatı bu kabildendir. Veya ibareye karışık ve düğümlü noktaların bulunmasından neşet eder ki, Kur’ân-ı Kerim böylesi müşkilattan

münezzehtir.”

2. İleri sürülen şüphelerden biri de şudur: “Kur’ân kâinatın maddî yapısına, yaratılışa dair meseleleri müphem geçmiştir”. Buna karşı şu cevabı verir: Oluşumu bir ağacı andıran bu kainatta mükemmele doğru bir meyil vardır. Yani tıpkı bir ağaçta olduğu gibi kâinatın bütün cüzleri ve zerreleri kemale doğru yürümektedir. Bu ağacın bir parçası olan insanda da terakki meyli dallanmıştır. Bu meyil çekirdek gibidir ki, neşvüneması bir çok muamele ve tecrübeler vasıtasıyla olur, çok fikirlerin mahsulü olan neticelerin birbirine eklenmesiyle gelişir. Böyle bir genişleme çeşitli bilim dallarını doğurur. Bu bilim dalları da basamak basamak gelişir. Bir önceki olmadan bir sonrakine çıkılamaz. Önceki, sonrakine bir mukaddime ve ulûmu mütearife hükmünde olması şarttır. Bu gerçeğe binaen ancak 20. Asırda gelişmiş bir bilim dalını bundan 10 asır önce yaşamış insanlara ders vermeye çalışmak onların akıllarını şaşırtmaktan, onları gerçeklerden uzaklaştırmaktan başka bir sonuç doğurmazdı. Mesela Kur’ân onlara: “Ey insanlar! Güneşin merkezde durup yer küresinin hem kendisinin, hem de onun etrafında dönmesine veya bir damla su içinde binlerce canlının, mikroorganizmanın bulunmasına dikkat edin de Allah’ın azametini anlayın” deseydi, 10 yüzyıl boyunca yaşamış bütün insanları dini yalan saymaya sürüklemiş olurdu.

3. “Kur’an’da aklî delillere ve fen bilimlerinin keşiflerine aykırı bazı âyetler vardır” şeklindeki şüpheye karşı ise şöyle der: Kur’ân-ı Kerim’de takip edilen asli maksat dörttür. Kâinatın mahiyetini anlatmak Kur’ân’ın esas maksatlarından biri değildir. Asıl maksat yaratıcıyı tanıtmaktır. Bunu yaparken de önemli olan, bulundukları ilmî seviyeye göre insanların kâinattaki nizam gerçeğine muttali olup, nizamdan nizamı kuran yaratıcıya ulaşarak, gaye olan tevhide varmalarıdır. Bu nizam fikrine götüren vesilelerin şu veya bu şekilde olması Kur’ân’ın irşad gayesi bakımından pek önemli değildir.4 Yaratıcının sanatını, kastını, iradesini, nizamını kâinatın her zerresinde bulmak mümkündür, böylece matlup olan nizam fikrine ulaşmak çeşitli yollarla olur. Bunun oluşması nasıl olursa olsun, bizim matlubumuzla doğrudan doğruya bir ilişkisi yoktur.5

4. Bundan sonra müteşabih ifadelerle ilgili şu şüpheye de cevap verir: “Kur’ân’ın bu kabil ifadeleri kullanmasındaki hikmeti anladım. Fakat insanları tevhide irşad gayesi güderken, kâinattaki gerçeklere de işaret etmesi gerekmez miydi?” Kur’ân ehl-i tahkiki hakikate ulaştırmak için, karine ve emareler koymuştur.6 Hakikatlere îmada bulunmaktan da hali kalmamıştır.7 Meselâ dünyanın döndüğünü açıkça bildirmemekle beraber,8 başka âyetlerde küre şeklinde olup, döndüğüne dair işaretler yerleştirmiştir. Fakat Kurân-ı Kerim irşadını noksan bırakmamıştır. Bu zamanın fencilerini de istifadeden mahrum etmemek üzere, çok karine ve emareler vaz ederek hakikatlere işaretlerde bulunmuştur.

5) Müteşabihlerin hikmetlerine temas etmesi: Bediüzzaman müteşabihlerin hikmetlerine muayyen bir başlık altında olmasa da çeşitli vesilelerle temas etmiştir. Bunlardan çoğu daha önceki alimlerin işaret ettikleri hikmetlerle takriben aynı olmakla birlikte, son bir-iki maddede ifade edeceğimiz hikmete özel olarak kendisi işaret etmiştir.

a) İrşâd ve hidâyet: “İrşâdın tam ve nafi olmasının birinci şartı, cemaatin istidadına göre olması lazımdır. Cemaat avamdır. Avam ise hakikati çıplak göremez; ancak kendilerince malum ve me’luf üslûp ve elbise altında görebilirler. Bunun içindir ki, Kur’an-ı Kerim yüksek hakaiki, muteşabihat denilen teşbihler, misaller, istiarelerle tasvir edip cumhura yani avam-ı nasın fehimlerine yakınlaştırmıştır.”

b) Az lafızla çok mânâları ihtiva etme: Kur’ân’ın icazını ispat eden mufassal 25. Söz’ün İkinci Sual bölümü içinde yer alan beş lem’ada, Kur’ân’ın lafzında, mânâsında, mebhaslarında, ilminde ve üsluplarında muazzam camiiyetini anlatması bu hikmeti güzelce ispatlar.

c) Bütün seviyelere, kıyamete kadar gelecek bütün nesillere hitap etmesi: “Kur’ân-ı Hakim’in cümleleri birer mânâya münhasır değil. Belki nev’i beşerin umum tabaklarına hitap olduğu için her tabakaya karşı birer mânâyı tazammun eden bir külli hükmündedir.”

d) belâgat ve icaz gayesine hizmet: “(…) Kur’ân-ı Kerim’in o gibi meselelerde ihtiyar ettiği ibham ve itlak yolu, ayn-ı belâgat olduğu gibi, yüksek icazını ispata aşikar bir delil olduğunu, gözün kör değilse göreceksin.”

e) Alimleri tevazua sevketme ve onlara aczlerini anlatma: “Nasıl ki, Kur’ân-ı Hakim’in müteşabihatı var veya mutlak

teslim istiyor.” Bu gibi yerlerde bir kısım müteşabihlerin kesin mânâsını bilmekte alimlerin aciz kalmalarından ötürü teslimiyet göstermeleri gerektiğini bildirmektedir.

f) Zahiri duyuların idraklerini gözetme: “Çünkü gözleriyle gördükleri şeyleri onlarca bedahet derecesine girmekle onun hilafı onlarca muhaldir. Öyleyse onların hissiyatına hürmeten güneş ve dünyanın gerçek durumunu bilen insanlar, bütün ülkelerde hala ‘güneş doğuyor, güneş batıyor’ demeye devam etmektedir. Zira insan, zahiri dünyaların idraklerinin mahkumudur. Bu meselelerde belâgatın iktizası ibham ve ıtlaktır ki, onlara bir şaşırtma olmasın.”

g) Mânânın çok ince ve derin olmasından ötürü zeki insanların araştırma şevklerini artırma: “Anlaşılması zor bir kelamın müşküllüğü ya lafız ve üslûbun perişanlığından neşet eder ki; bu kısım, beyanı vazıh olan Kur’ân’a yanaşamamıştır. Veyahut mânânın dakik, derin veyahut kıymettar veyahut sıradışı ve nadir olmasından güya fikre karşı nazlanmak ve şevki artırmak için kendini göstermemek, kıymet ve ehemmiyet verdirmek ister. Müşkilat-ı Kur’âniye bu kısmındadır.”

h) Kur’ân’ın tazeliğini, turfandalığını korumasına katkıda bulunması: Kur’ân-ı Kerim tazeliğini, büyük ölçüde müteşabih âyetler vasıtasıyla korumaktadır. Her şey çok yalın, tek mânâya gelebilecek şekilde söylenseydi, diğer kitaplar gibi Kur’ân da zamânâ karşı mukavemet edemeyip, aşınabilir, bazı insanlar nezdinde “modası geçmiş” sayılabilirdi. “Binaenaleyh şu kadar uzun asırlar boyunca gençliğini, güzelliğini, tatlılığını, yeniliğini muhafaza eden Kur’ân, elbette harikadır.”

i) Müteşabihlerin tercümesinin imkansızlığı, insanları acze düşürerek Kur’ân’ın hakiki tercümesinin mümkün olmadığını ispatlaması: Kur’ân-ı Kerim’de müteşabih ifadeler taşıyan öyle yüzlerce âyet vardır ki, buların tercüme edilmesi son derece güç, hatta bazen imkansızdır. Zira tercüme edilmeleri halinde mutlaka asli mânâların önemli bir kısmını kaybederler.

Bediüzzaman, “… elfaz-ı Kur’âniye öyle bir tarzda vazedilmiştir ki, her bir kelamın, her bir kelimenin, her bir harfin ve hatta bazen bir sûkununun çok vücuhu bulunuyor. Her bir muhatabına ayrı bir kapıdan hissesini verir.” dedikten sonra, “Vel cibale evtada”9 gibi müteşabih âyetleri misal verip, onların ifade ve ihtiva ettikleri farklı irşadları ayrıntılı olarak açıklar. Sonra muhatabın bu konuda yönelteceği: “Geçmiş misallerdeki bütün mânâları nasıl bileceğiz ki, Kur’ân onları irad etmiş ve işaret ediyor?” sorusunu şu şekilde cevaplar: “Madem Kur’ân bir hutbeye-i ezeliyedir, hem muhtelif tabaka olarak asırlar üzerinde ve arkasında oturup dizilmiş bütün ben-i ademe hitap ediyor ve ders veriyor. Elbette o muhataplara göre müteaddid mânâları dercedip ifade edecektir. Evet İşâratû’l İcaz’da şuradaki mânâlar misillü, kelimat-ı Kur’âniyenin muhtelif mânâları ilmi sarf ve nahiv kaideleriyle ve ilmi beyan ve fenni Meaninin düsturlarıyla, fenni belâgatın kanunlarıyla ispat edilmiştir.”

Kur’ân’ın hidâyet için geldiğini, ihtiva ettiği her şeyin kesin, ayan beyan, tekdüze ve tek üslûpla olması gerekip, müteşabih ihtiva etmemesi gerektiğini ileri sürmek, ilk anda geçerli görünebilir. Fakat yapılan bu gibi izahlarla müteşabihlerin insan için vazgeçilmez bir gerçek olduğu ortaya çıkar.

Kur’ân-ı Kerim’de Rahman’ın insana, Kur’ân’ı öğretmek için beyan kabiliyetini verip, sıfatları ezeli ve mutlak olan Allah’ın mahlûk ve mahdut olan insanı muhatap edindiği bildirilir. Şu halde, ilâhî hakikatleri insana anlatmak için gelen Kur’ân’ın müteşabihler ihtiva etmesi, vazgeçilmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bediüzzaman Said Nursî, kendi eserlerinden yaptığımız iktibaslarla bu gerçeği pek güzel ve ayrıntılı şekilde açıklamış bulunmaktadır. Bu izahla teşabühün maksadı ihlal etmediğini ispatlamakla kalmaz, bundan fazla olarak müteşabihin varlığının şart olduğunu, asıl yok olmasının maksadı ihlal edeceğini ispatlar.

Dipnotlar:

1. Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1999, s. 315.
2. Bediüzzaman Said Nursi, İşârâtü’l-İ’caz, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1997, s. 170.
3. Mektubat, s. 315.
4. Suat Yıldırım, Kur’an-ı Kerim ve Fennî Keşifler, s. 20-21.
5. Bediüzzaman Said Nursi, Muhakemat, Sözler Yay., İstanbul 1991, 140-146; İşaratü’l-İ’caz, 170-174.
6. İşaratü’l-İ’caz, s. 166-167.

7. Muhakemat, s. 138.
8. Zümer; 5.
9. Nebe; 7, Enbiya; 30, Yasin; 36.